

„Wittgensteint azért mindig tanítottunk”

Kelemen Jánossal, az ELTE Bölcsészkar Filozófiai Intézetének vezetőjével a *Nyelv, megértés, interpretáció* konferenciasorozat kapcsán beszélget Fábri György

Évtizedek óta a hazai bölcsészeti élet meghatározó műhelye az ELTE Bölcsészkarának Filozófia Tanszékcsoportja, azaz (1999 óta) Filozófiai Intézete. Nem véletlen tehát, hogy éppen itt zajlik immár negyedik éve az a konferenciasorozat, amelyről rendszeresen beszámol a *Világosság* is, közölve az ott elhangzott előadások szerkesztett szövegét. A rendezvénysorozatot a Filozófiai Intézet és az ezen belül, az MTA támogatott kutatócsoportjaként működő Nyelvfilozófiai Kutatócsoport közösen szervezi. Jelen beszélgetésre Kelemen Jánossal, az intézet és a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport vezetőjével, valamint a rendezvény fő szervezőjével a 2002. évi konferencia anyagainak közlése kínál alkalmat.

■ *A Világosságban folyamatosan közlünk interjúkat azokról a műhelyekről, amelyek a tágabban értelmezett akadémiai világ részei. Szeretnénk egy olyan körképet adni ró-
luk, amely a szélesebb bölcsészeti közönséget érdeklő elemeit mutatja be a munkájuknak. Ennek a beszélgetésnek ugyanakkor más funkciója is van: szeretnénk, ha kör-
vonalazódna a most közölt előadások, tanulmányok szakmai környezete, kontextusa, s ezzel bepillantást kapnánk a mai magyar filozófiai életbe, különösen a nyelvfilozófia, az analitikus filozófia helyét meghatározó vonatkozásait illetően. Kérlek, ezért először mutasd be a szervezeti hátteret jelentő műhelyt!*

A kutatócsoportot a Magyar Tudományos Akadémia működteti, a Támogatott Kutatóhelyek Irodájához tartozunk. Megalakulásának előzménye egy szakmai folyamat volt, amely az ELTE Bölcsészkarának Filozófiai Tanszékcsoportján az utóbbi tíz évben erősödött meg, majd az intézettel alakulás után is folytatódott: előtérbe került a nyelvfilozófiai problematika. Hangsúlyozom, hogy ezen nem általában az analitikus filozófia előtérbe kerülését kell érteni, hanem szó szerint a nyelvfilozófiáét.

Ez egy filozófián belüli „interdiszciplináris” gondolat volt, amelyet számos kollégámmal közösen formáltunk annak kapcsán, hogy a különböző filozófiai irányzatokban egyaránt nagy súllyal jelennek meg a nyelvvel kapcsolatos kérdésfelvetések – ami tulajdonképpen össze is fűzheti az intézetben egymástól távolabb álló témákon dolgozó kutatókat. Ez a felismerés konkrét intézményi programokhoz is kötődött, nevezetesen a kilencvenes évek elejétől működő Filozófiai Doktori Iskola formálódásához. Hiszen doktori iskolánk úgy szerveződött, hogy benne a különböző programok nagyrészt a mai nemzetközileg domináló irányzatokat tükrözik. Tehát működik egyebek között hermeneutikai, fenomenológiai és analitikus filozófiai programunk (a diszciplináris alapon szervezett programok, például a logika és politikai filozófia mellett).

Ezzel párhuzamosan megfogalmazódott bennem a gondolat, hogy az időközben Filozófiai Intézettel alakult oktatási egységen belül érdemes volna létrehozni egy, külön a nyelvfilozófiára szakosodott kutatócsoportot. Erre úgy nyílt mód, hogy az Akadémia ál-

tal meghirdetett támogatott kutatóhelyi pályázatra jelentkeztünk, és ezt a pályázatot – most már a második ciklusban is – megnyertük.

■ *Azok kedvéért, akik nem tudják, pontosan miről is van szó, mondjuk el, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1995 óta működtet egy olyan rendszert, amely kifejezetten a felsőoktatásban szorgalmazza kutatócsoportok létrehívását. Háromévente írják ki a pályázatot, amelynek keretében szakmai programmal részint kutatói fizetésekre, részint szakmai infrastrukturális kiadások fedezésére lehet pályázni. A támogatás hároméves időszakra szól, ezt követően értékelik az eredményeket és újra kell pályázni.*

Így tettünk mi is, és a szakmai vélemény elég kedvező volt, így a második ciklusban már némi bővítésre is kaptunk lehetőséget. Szerény kis kutatócsoportról van itt szó, tehát ez azt is jelenti, hogy módunk van újabb álláshelyet kérni a pályázatokon belül. Az első ciklusban tulajdonképpen egy munkatársat alkalmazhattunk, a kutatócsoport azonban természetesen nemcsak ebből az egy személyből állt, hanem néhány más kollégából is, akik többségükben az intézetben dolgoznak. A csoport egyik legfontosabb erénye éppen a közreműködők szakmai kiválósága: Farkas Katalin személyében például, aki kezdettől fogva munkatársunk, a fiatal nemzedék egyik legkiválóbb képviselőjét nyertük meg a közös munkának.

Ami pedig a tartalmi munkát illeti – ahogy az előzőekből is kiderült –, az intézetben belül így vagy úgy sokan foglalkoznak nyelvfilozófiai kérdésekkel. Ez az egyik terület, amelyet magam is elég régóta művelek. Azonban részint az oktatási, részint a tudományos feladataink természetesen más kötelezettséget is rónak ránk. Ez az a kutatócsoport tehát, amelyik „tisztán” a nyelvfilozófia művelésére alakult. Mondhatni, ez az a kutatócsoport, amelyben magam is megvalósítom a nyelvfilozófiai részemet.

A tematika két mondatban fogalmazható meg. Az egyik: működésünk sajátossága a szigorúan analitikus értelemben vett nyelvfilozófiai problémák kutatása. Másfelől kiemelt fontosságú a történeti megközelítés, tehát a nyelvvel kapcsolatos, a nyelvvel foglalkozó filozófiai vizsgálódásokat időben is áttekintjük, vagyis feldolgozzuk a nyelv-probléma szerepét a filozófiai hagyományban.

Számos publikáción e szerint a két téma szerint tagolódik. Kifejezetten a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport működésének az eredményeként jelent meg két, tankönyvként is funkcionáló kötetünk. Az egyik történeti szempontú, *A nyelvfilozófia története*, a másik pedig, melyet Farkas Katalinnal közösen írtunk, egyszerűen *A nyelvfilozófia* címet viseli. Most már mindkét kötet benne van az oktatásban, szerepel a hallgatók irodalomjegyzékében, és ezeket használják a vizsgáikon.

■ *Ha már áttértünk az intézményesülési folyamatra szakmai háttérre: hogyan látod mindennek helyét a filozófia területén zajló folyamatokban? A Nyelvfilozófiai Kutatócsoport munkája mennyire tudta a nyelv iránti érdeklődést újraéleszteni? Arra gondolok, hogy korábban, a nyolcvanas években az akkori magyar filozófiai életben mind az oktatók, mind a hallgatók között volt egy erős bázisa a nyelvfilozófiával történő foglalkozásnak, amit aztán a hermeneutikai vagy fenomenológiai iskolák térnyerése váltott fel. Hogyan látod, ebben hozott-e valamilyen újdonságot, lett-e valaminek erjesztője a kutatócsoport?*

A kérdésre két szinten tudok válaszolni. Általános filozófiatörténeti megjegyzésem, hogy való igaz: a filozófia nyelvi fordulatának nagyjából vége van és nagy mértékben visszaszorult ez a szemlélet. Tudniillik a filozófia „nyelvi fordulatán” annak a felfogásnak az előretörését és ideiglenes győzelmét értették, hogy minden filozófiai probléma nyelvi probléma és kész. Ebben a sarkos formában ma már persze nem értelmezhető

ez a kifejezés, nem is létezik ez a felfogás, így az analitikus filozófia ilyesféle felfogású művelői is a háttérbe szorultak. De ez nem jelenti azt, hogy nem maradt meg a nyelv-probléma kitüntetett szerepe a filozófia számára! Hiszen ahhoz, hogy magának a nyelvnek kitüntetett helyet biztosítson a kutatásaiban, senkinek nem kell azt mondania, hogy a filozófiai problémák redukálhatók nyelvi kérdésekre.

Ezzel párhuzamosan feléledt a filozófia néhány hagyományos nagy ága, magában az általános filozófiában is, a metafizika például. Feléledt a tudat filozófiája vagy az elmefilozófia, sőt új lendületet vett a kognitívizmus (ha tehát beszélhetünk divatokról, akkor ez az egyik nagy divat ma). De az analitikus filozófusok számára például az elme, a tudat, a gondolkodás filozófiai vizsgálatának szempontjából a nyelv továbbra is megkerülhetetlen. A filozófiai problémák nem redukálhatók a nyelv problémájára, de a nyelvfilozófia továbbra is eljátszhatja a *prima philosophia* szerepét. És ilyen értelemben a nyelvfilozófia már nem divat kérdése, hanem egész egyszerűen beépült a filozófiai diskurzusba, tehát a kánon része lett. A filozófia más részterületeivel kapcsolatban is megfigyelhetők az ilyen irányú analóg fejlődés jelenségei: valami divatként jelentkezik, majd alapvető szemléleti elemeinek használata evidenssé válik, és akkor már nem olyan feltűnő.

Természetesen mi magunk sem mondjuk a Nyelvfilozófiai Kutatócsoportban, hogy a filozófia nyelvfilozófiából áll, ezt egyébként a magam részéről sosem gondoltam. Hanem arról van szó, hogy ha már beépült a kánonba, akkor legyenek szisztematikus kutatásaink, legyünk felkészülve, és ezt a felkészültséget a hallgatónak is képesek legyünk biztosítani.

■ *Itt látok egy olyan párhuzamot az intézményszerveződési és szakmai logika között, ami a kutatócsoport fejlődési dinamikájában nagyon hasznos lehet. Annak a filozófiai folyamatnak, hogy a filozófia nyelvi fordulatának a belátásai megszelídültek, a nyelvi szemlélet maga pedig beépült a filozófia egészébe, voltaképpen leképeződése lehet a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport továbbvitele. Hiszen a támogatott akadémiai kutatóhelyek egész rendszerének az az alapgondolata, hogy az új tudományos irányzatoknak bázist teremtsen a felsőoktatásban, amelyek idővel beépülnek az intézményrendszerbe, adott esetben úgy, hogy önálló tanszékké, szervezeti egységgé válnak. Tehát az Akadémia egyfajta inkubációs időszakot biztosít.*

Ma a világ sok egyetemén vannak nyelvfilozófiai tanszékek, és itt nem csak az angolszász egyetemekre gondolok, ahol hagyományosan erős az analitikus filozófia bázisa, de Olaszországban, Franciaországban is számos egyetemen léteznek ilyen tanszékek, a hatvanas évek óta. És anélkül, hogy állandóan az akadémiai intézmények, tanszékek szaporításán gondolkodnánk, azért tudnunk kell: a diszciplináris fejlődés velejárója, hogy egy-egy jelentőségre számot tartó kutatási főiránynak – legyen az egy szakdiszciplína vagy egy filozófiai diszciplína – meglegyen a maga bázisa. Tehát a Nyelvfilozófiai Kutatócsoportnak valóban nem titkolt célja, hogy helyettesítse a Magyarországon még nem létező nyelvfilozófiai tanszéket, kutatóhelyet, s ebből a magból előbb-utóbb kinőhessen egy tanszék jellegű képződmény.

Ebben fontos szerepet játszanak olyan aktivitások, amelyeket az Akadémia támogatása a közvetlen kutatómunkán túl is lehetővé tesz. Szerény eszközeink közé tartoznak azok a szervezési célokra fordítható források, amelyeknek egyebek között köszönhető a konferenciasorozatunk évenkénti megrendezése.

■ *Nem megszokott a magyar felsőoktatásban, hogy ilyen következetességgel sikerül évről évre megrendezni egy konferenciát. Ha emlékezetem nem csal, ennek voltak*

előzményei a nyolcvanas évek végén, igaz, akkor még nem a nyelvfilozófiai tematikában, de ugyancsak a Te irányításoddal.

Igen, kétségkívül azok a rendezvények is segítettek megalapozni a mostani kezdeményezést. 1988-ban és 1989-ben tanácskozásokat szerveztünk egy gyönyörű helyszínen, ahol a tanszékcsoport akkoriban működött, a Festetics-palota Tükörtermében. A maiaknál jóval általánosabb témákról beszélgettünk, mint például a magyar filozófia korabeli helyzete. Azonban a fő cél akkor is az volt már, mint most, hogy a szakma összejöjjön. Tehát a szakma egészének akartunk valamiképpen fórumot biztosítani, legalább évente egyszer.

A másik előzménye ennek a konferenciasorozatnak az a kezdeményezés volt, hogy a kilencvenes években rendeztünk néhány konferenciát szakmánk nagyjai, így például Munkácsy és Ruzsa tanár urak számára. Ezek igen jól sikerültek, s utóbb néhány kollégával elhatároztuk, érdemes lenne feleleveníteni őket, pontosabban: különösebb aprópó nélkül folytatni az ilyen típusú összejöveteleket.

Ebben a közel évtizedes folyamatban eljutottunk oda, hogy feltettük a kérdést magunknak: legyen-e egy általános témája ennek a konferenciasorozatnak, vagy pedig évente találjunk ki új témát? A megoldás igazán filozófiai volt: egyesítettük a két gondolatot, s arra jutottunk, hogy legyen egy általános téma, amelyen belül általában évente valamilyen speciálisabb kérdéskört jelölünk meg.

Mindezt pedig konkrétan a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport és a Doktori Iskola keretében gondoltuk végig. Az itt szerzett tapasztalatok alapján igyekeztünk megfogalmazni azokat a problémákat, amelyek közösek lehetnek a mai filozófiai áramlatokban. Szakmai orientációnkból adódott, hogy az általánosabb megfogalmazás a nyelv és a megértés körül mozogjon. Az időzítést pedig úgy alakítottuk, hogy ez egyben a tanév megkezdése, tehát egyfajta évnyitó konferencia is.

Nagyon kellemes meglepetés volt, hogy már az első egy-két év után lényegében intézményesedett ez a konferencia, és úgy tűnik, a kollégák várják és számítanak rá. Évente hozzátéve ötven, de inkább még több jelentkező van, azt lehet mondani, hogy a jelentkezések abszolúte képviselik a szakmát. A szervezés egyfajta önszellekció alapul, tehát mi, a szervezők nem válogatjuk az előadókat, az előadásokat. Az ország minden műhelyéből vannak előadóink, tehát a konferencia igazi találkozási pontjává vált a magyar filozófiai életnek.

El kell mondanom (és ezt nem udvariasságból teszem): ebben az intézményesedésben nagyon sokat segített, hogy a *Világosság* közli az itt elhangzó előadások szövegeit. Ez azért fontos, mert bár viszonylag sok könyv jelenik meg ma magyarul a filozófia tárgyköréből (lassan már nehezen is követhető a publikációk áradata), az továbbra is fontos, hogy egy jelentősebb konferencia maradandó nyomot hagyjon maga után. Azt különösen jó megoldásnak tartom, hogy az utóbbi két alkalommal immár együtt jelentek meg a tanulmányok, ez segíti az áttekintést, a rálátást.

■ *Többféle, jó- és kevésbé jóindulatú interpretációja lehetséges a konferencia sikerének. Az egyik, hogy valóban olyan szakmai élményt jelent, ami miatt megéri elmenni évről évre, mert az ember olyasmiket hall, olyan diskurzusokban, olyan vitákban tud részt venni, amelyek szakmailag sokat jelentenek neki. A másik magyarázat: annyira kitűnő a szervezés és olyan pompás környezetet biztosítanak a filozófiai diskurzushoz a szervezők, hogy emiatt érdemes részt venni. De értelmezhetjük úgy is, hogy a magyar filozófiai életben nincsenek érdemi találkozási lehetőségek (hacsak nem számítjuk ide azt, amikor összejönnek tízen és elmondják egymásnak, amiről egyébként is*

sokat beszélnek), tehát hogy ez a konferencia hiányt pótol, ürt töltött be. Valószínűleg mind a három interpretáció tartalmaz valamennyi igazságot. Az igazi kérdés az: vajon mindezek közepette az eredeti cél, tehát hogy érdemi kommunikáció alakuljon ki a különböző szakterületek képviselői között, mennyire teljesül?

Szerintem elég nagy mértékben. Hozzá kell tenni, hogy ez az indok erősebbé vált, mint korábban, hiszen míg az 1989 előtti években monolitikusabbnak látszott a filozófiai élet, mostanra végre a filozófia természetének megfelelően differenciálódott és diverzifikálódott Magyarországon is. Persze ez a differenciálódás régebben is megvolt, de ezt nem lehetett láthatóvá tenni, vagy nem vált eléggé láthatóvá. Nem arról van tehát szó, hogy a rendszerváltozás óta annyira átalakult a szakma, azonban ekkortól egyszerűen tere lett a tagolódásnak, meg lehetett ismerni az eltérő törekvéseket, és a szakma különböző műhelyei elkezdtek valamilyen irányzat szerint definiálni magukat. Tehát vannak olyan műhelyek, amelyek azt mondják magukról, hogy ők inkább hermeneutikai irányzatot képviselnek, vannak, akik az analitikus vagy a fenomenológiai irányzathoz tartoznak és így tovább. Az első időkben ez érthetően azzal járt, hogy hangsúlyossá, talán túl hangsúlyossá is váltak a különbségek, és érzésem szerint ez is hozzájárult ahhoz, hogy mostanra megerősödött az igény a filozófia különböző ágainak és különböző felfogásainak, iskoláinak a találkozásaira. Szakmailag is azt gondolom, hogy jó az, ha a hermeneutikai felfogásra az analitikus filozófus odafigyel és fordítva. És ez megtörtént.

■ *Valóban odafigyelnek egymásra? Tehát nem az történik, ami – valljuk meg őszintén – sok szakmai konferencián gyakorlat, hogy valaki elmondja az előadását, majd távozik?*

Nem, nem ez történik. Például a legutóbbi konferencián is, két és fél napon keresztül a résztvevők többsége végig jelen volt. A szekciók között persze választottak, a tagolódási hajlam a dolog természeténél fogva itt is jelen van, de nem az elkülönülés a fő tendencia, hanem éppen az ellenkezője.

Meg kell még említenem két fontos jellemzőjét a tanácskozásnak. Bár alapvetően filozófiai konferenciáról van szó, ez nem jelent kizárólagosságot. Már a témánál fogva is nyitottak vagyunk más diszciplínák irányában, és erre nagyon pozitív visszajelzést, azaz jelentős érdeklődést tapasztaltunk a társtudományok képviselői részéről. Mindig vannak nyelvész, irodalmár, néprajzos jelentkezőink, és az ő előadásaik is igen jól illeszkednek a tematikába. Ezen felbátorodva, az idei konferencián különösen nagy hangsúlyt fektetünk az interdiszciplinaritásra, már a téma megjelölése is ezt tükrözi: *nyelv, érvelés, meggyőzés*. Számítunk rá, hogy irodalmárok, művészettörténészek, esztéták, logikatudománnyal foglalkozók, szociológusok, pszichológusok, kultúranthropológusok is érdeklődnek majd eziránt. Azért is tartom lényegesnek ennek hangsúlyozását, mert szeretnénk mindinkább bővíteni a párbeszédet a szorosabb értelemben vett filozófiai körön kívüli kollégákkal.

Ugyancsak nagy eredménye a tanácskozásnak, hogy megmutatta: arra az igényre, ami létrehívta, amiről korábban beszélgettünk, tehát egymás munkájának megismerésére-megismertetésére, igenis lehet életképes, szakmailag színvonalas válaszokat adni. Talán ennek a tapasztalatnak is része volt abban, hogy most már megalakult ennek a konferenciának a párja, amit a Szegedi Tudományegyetemen hívtak életre a kollégák. Ha a mi rendezvényünk egyfajta évnnyitó, az övéké évváró jellegű, hiszen a tanév végén kerül sorra, idén már második alkalommal. Abban is követik a nálunk már kialakult hagyományt, hogy ők is adtak egy általános címet a konferenciának: „Lábjegyzetek Platónhoz”.

■ **Ez inkább történeti jellegű tanácskozás?**

Igen, ahogyan a cím finom utalása is mutatja, inkább a filozófiatörténeti megközelítés dominál, de az egyes konferenciák egy-egy nagyon is érdekes témát járnak körbe. Tavaly ez a szerelem volt, a szerelem-szeretet mint filozófiai téma, amihez persze az egész filozófiatörténet kínál anyagot. Az idén az erényt állították a középpontba.

Fontos tanulsága a szegedi kezdeményezés sikerének, hogy a filozófiai szakma láthatóan elbír két ilyen tanácskozást, van ennyi szakmai muníció és ambíció, ami nagyon jó jel.

■ **Ezért is szintén örömmel ajánlunk az olvasó figyelmébe... Éppen ennek kapcsán kíváncsi vagyok a kérdésre: mit gondolsz, ennyi jó tapasztalat birtokában, a filozófiai szakmában mennyire élők ezek a törekvések, akár az egyetemi kiadványokra, akár az ilyen típusú rendezvényekre gondolunk? Vagyis az a differenciálódás, amelyről korábban beszéltél, mennyire vezetett igazi élnküléshez a szakmai életben? Még a rendszerváltás előtt, emlékszem rá, ahogyan hallgatóként, illetve tudományos ösztöndíjas-ként 1988–1989-ben úgynevezett filozófus esteket szerveztünk, amelyek előtt ama wittenbergi gesztus ihletésében téziseket szögeztünk ki a tanszék ajtajára. Ezekben ifjonti tüzzel és határozottsággal a szakmai vitákat, a filozófus közélet pezségését kértük számon. Ma mennyire vitatkoznak, kifejezetten szakmai okokból, célokkal, érvrendszerrel a kollégák? Hiszen az nyilvánvaló, hogy nagyon eltérő módon közelítenek a filozófiához, a filozófia művelésének stílusához is.**

Az egész szakmát megmozgató általános vita nincs. Tehát a szakmában nyugalom van, kialakult az a kellemes helyzet, hogy mindenki végezheti a maga munkáját. Ez nagyon helyes, így kell lennie, mindamellett ez azt jelenti, hogy mindenki békességgel elvan, megtalálta a maga körét, és azon belül vannak inkább viták. Ez részint amiatt is így van, mert a folyóiratok nem úgy funkcionálnak ma, hogy az igazi, élő vitáknak teret tudnának adni. Megjelenésük ritka és késedelmes, ami persze elsősorban a külső körülmények következménye, tehát nem a szerkesztőket kell bántani, egyszerűen hiányoznak a működő folyóirat-kultúra feltételei, elsősorban a biztos finanszírozás. Tehát ha van vita, az ezen a konferenciasorozaton van, de ezen igenis van, minden évben előfordul, hogy nem egyszerűen az adott kör belső vitája alakul ki valamilyen szekció-ülésen, hanem különböző felfogások, szakmai irányzatok és erős filozófiai/humántudományi személyiségek közötti lényeges vitákat hallgathatunk meg.

■ **Hadd firtassam még egy kicsit a filozófiai szakmai közéletéről kialakult véleményedet! Ismereteid szerint folyik-e valamilyen „metabeszéd” a filozófiai szakmán belül arról, hogy ennek az egész szakmának, akár mint egyetemi tevékenységnek, akár mint intellektuális alkotói/interpretálói tevékenységnek mi a mai helye, szerepe a tudományok között, a tudományos életben belül, a társadalomban?**

Persze, folyik. Ennek kevés írásos nyoma van, de sok verbális alkalma. Nem szeretném, ha úgy tűnne, mintha a konferenciánkkal ki akarnám sajátítani a filozófiai életet... Természetesen léteznek a szakmának más, igen fontos, ismétlődő konferenciái, találkozói is. Hiszen működik a Filozófiai Társaság, amelynek vannak vitanapjai, meghívott előadókkal, átgondolt tematikával. A Filozófiai Társaságnak most már számos ilyen rendezvénye működik, még ha ezek kicsit más logikában is szerveződnek. A Társaságnak megvannak a munkaszekciói, tehát a tematikai tagozódás erős rendezőelv itt, de ezen belül bizonyára hasznosan működnek ezek a szekciók. Emellett feltétlenül említendő még például a kognitivisták konferenciája, amelynek az ELTE Természettudományi Karának Filozófia Tanszéke a magva. Ezek a rendezvények persze már az

irányzatosságot képviselik, amire nagyon is szükség van. És végül vannak más típusú szervezések, például a Pécsi Tudományegyetem nemzetközi kitekintésű kezdeményezése. A pécsi kollégák, Boros János vezetésével, most már évek óta nagyon jól megvalósítják azt az elvet, hogy egy-egy nemzetközi hírű filozófust hívnak meg és az ő munkássága köré szerveződve jönnek össze. Mindezek nagyon jó fórumok, és azt mutatják, hogy ha számba vesszük őket, igenis van egy jó filozófiai közélet Magyarországon.

■ *Hasznosul az valamiképpen a szakmai munkában, hogy nálatok a különböző megközelítések valóban képesek kommunikálni egymással, képesek odafigyelni egymásra?*

Bevallott célunk, hogy a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport konferenciájának ez a párbeszédet kínáló jellege járjon hozadékkal egyéb munkáinkban is, például az oktatásban. Hiszen az ELTE Filozófiai Intézete mégiscsak a legnagyobb egyetemi intézete ennek a szakmának, több tanszékkal, a doktori iskolával, és az nagyon hasznos, ha a hallgatóink érzékelik, hogy a nagyon különböző gondolkodású tanáraik szót értenek egymással. Emberileg persze ez adott, szerencsére ezzel sose volt gond, de hogy szakmailag is működik mindez, annak a hallgatók számára meggyőződésem szerint külön üzenete van. Kevésbé zárkóznak be túl korán egy-egy irányzatba, ha többfelől is hallhatnak érdekes dolgokat.

■ *Mennyire tudta ez a rendezvény, egyáltalán a Kutatócsoport munkája éppen a hallgatók, doktoranduszok között a nyelvfilozófiai, analitikus tematizálást erősíteni?*

Tudta, mindenképpen tudta. Ma a domináns világrámlat ugye nem ez, mondhatni, a világszellem pillanatnyilag a hermeneutika és kisebb mértékben a fenomenológia vidékén tanyázik. Ráadásul Európában sosem voltak erősek az analitikus iskolák, az egy Bécsi Kört leszámítva – ehhez a hagyományos helyzetéhez képest mindenképpen jól megerősödött az irányzat.

Természetesen ez a világhelyzet tükröződik Magyarországon is és a hallgatók érdeklődésében is. Ehhez képest mondom én, hogy az analitikus filozófia szempontjából is hasznosak voltak ezek a rendezvények, a kutatócsoport is, a konferenciasorozat is. Mert – szemben mindazzal a kultúrával, ami a hermeneutika és a fenomenológia mögött áll – az analitikus filozofálásnak nem voltak hagyományai Magyarországon. Ebben meghatározó jelentősége van annak, hogy a német kultúrkör kisugárzása megalapozta a hermeneutikai és a fenomenológiai iskolák meghonosodását az utóbbi évtizedekben, beleértve modern válfajait is. Ehhez képest az analitikus iskola tényleg szinte a nulláról indult idehaza, de mostanra már van bevett iskolája, kiváló művelői, elfogadottsága. Mindennek messzebbre ható jelentősége az, hogy az analitikus filozófiát nem a tartalmi és a dogmái határozzák meg, nem aszerint identifikálódik tehát, hogy milyen filozófiai dogmákat képvisel, hanem inkább a megközelítés, a módszertan, egyfajta filozofálási attitűd szempontjából. Az érvelések és problémafeltárás típusa és módszerei szempontjából azonosítható az analitikus filozófia. Ezért jó, hogy ha átsugárzik más területre is.

■ *Ha már tradíciókról beszéltünk, mondhatjuk azt, hogy ez az általános magyar filozófiai kultúrában erősíti a kontinentális, elsősorban a német, francia kötődés mellett az angolszász hatást? Érzet ilyesmit?*

Persze, méghozzá a maga logikája miatt van így. Az analitikus filozófiának például inkább az angol a nyelve, sokkal jellemzőbben, mint ahogy a filozófia néhány más ágának még ma is elsősorban a német, kisebb mértékben a francia. De az angolszász kötődés nem azt jelenti, hogy bárki ki akarná szorítani akár a német, akár a francia filozó-

fiai kultúrát – ez jóvátehetően veszteséget okozna nekünk –, hozzáteszem, én persze az olasz filozófiai kultúrához is ragaszkodni szeretnék...

De az igen hasznos, hogy van egy ilyen nyelvi-kulturális átsugárzás, aminek eredményeképpen elmondhatjuk: az elmúlt másfél évtizedben stabilizálódott az analitikus filozófia helyzete Magyarországon. Előzményei persze már korábban voltak: annak, hogy az analitikus filozófia meggyökerezése ilyen sikeres lett, elsődleges oka a korábbi, igaz, nem intézményesült ez irányú orientáció. Az én nemzedékemből többen vannak, akik már évtizedek óta ismerik, művelik a filozófiának ezt a módját, természetesen Márkus György hatására és oktatói-filozófiai munkájának eredményeképpen. (Elég, ha Márkus érdemeiből csak a *Tractatus* lefordításának hatalmas munkájára emlékeztek...) A hetvenes–nyolcvanas években azonban ez csak saját egyéni tevékenység lehetett, nem volt intézmény, nem volt oktatás mögötte, illetve ha volt, akkor azt mi magunk csináltuk. Ha olyan neveket említek, mint Nyíri vagy Bence tanár úr, a fiatalabak közül Orhtmayr vagy Huoranszki tanár urak, vagy a tudományfilozófia oldaláról Fehér Márta munkásságára utalok, érzékelhető, hogy itt azért egy nagyon komoly szellemi kapacitás áll az analitikus filozófiai kultúra mögött. Most pedig van intézménye, van doktori iskolai program, van kutatócsoport. Van tehát bázisa mindennek.

■ *Ez az angolszász tájékozódás és az angol munkanyelv használata mennyiben járult ahhoz hozzá, hogy a magyar filozófiai élet mindinkább integrálódjon a világ filozófiájába? Azt örömmel (bár a hazai oktatást tekintve néha veszteségként megélve) láthatjuk, hogy kiváló filozófusaink hosszabb időket töltenek színvonalas külföldi egyetemeken, rendszeres meghívottjai nemzetközi konferenciáknak, szemináriumoknak. Az angol nyelvű filozófiai folyóirat-kultúra mennyire tartja számon a magyar filozófiát, egyáltalán: mit jelent ma a világnak a magyar filozófiai teljesítmény?*

Itt van egy belső ellentmondás, különösen, ha történetileg tekintem át a helyzetet. Egyfelől a magyar filozófiát ma nem fémjelzi nemzetközi elismertségű teljesítmény, a magyar filozófiának nincs ma olyan világhírű képviselője, mint Lukács György volt. Paradox dolog, hiszen ilyen értelemben inkább része volt a magyar filozófia a világ kultúrájának az elzártság éveiben, mert hiszen volt egy filozófus, akít nagyon sokáig az évszázad egyik legnagyobb gondolkodójának tartottak, és szerintem (bár persze sok mindent másként értékelhetünk benne) ma is elmondható, hogy Lukács a XX. század egyik jelentős gondolkodója volt. Nemcsak azért, mert műveit minden nyelvre lefordították és olvasták, hanem azért is, mert követői, hívei iskolákat alapítottak mindenfelé a világban, Olaszországtól kezdve Amerikáig, komoly monográfiák sora született, és Lukácson keresztül aztán az ő nemzedékének és a közvetlenül utána következőknek is ismertté vált a neve.

Ez most már nem működik, természetesen. Ugyanakkor a világnagyság hiánya ellenére mégis jobban benne élünk a nemzetközi szakmában, hiszen fiataljaink közül, hál' Istennek, már végzésük előtt nagyon sokan kapnak külföldi ösztöndíjakat, és megfordulnak a világ nagy egyetemerein. Mire a doktori fokozatot megszerzik, gyakorlatilag valamennyien hosszabb időt töltöttek a szakma meghatározó nemzetközi műhelyeiben. És a nemzetközi filozófiai életbe való bekapcsolódás tükröződik abban is, hogy számos kolléga – és nemcsak az idősebbek, hanem egészen fiatalok is – publikálnak rendszeresen külföldi folyóiratokban, és szaporodik a magyar szerzők külföldön megjelent írásainak száma. Érdemes volna például ennek elkészíteni a bibliográfiáját, éppen azért, hogy reális képünk legyen mindarról, amit kérdeztél.

■ *A Lukács-problematika egy külön beszélgetést igényelne. Én csak egy vonatkozására kérdezek most rá. Részint a nyelvfilozófiai érdeklődés erősödése miatt is, ami Lukácsnál nem mondhatni, hogy túlságosan dominált volna, részint az analitikus vonal erősödése miatt, az elmúlt másfél-két évtizedben a magyar filozófia – jórészt Lukács szellemi és nem kevésbé politikai pozíciójának hatására kialakult – irányai, ha úgy tetszik, szakmapolitikai pozíciói jelentősen átalakultak. Még a hermeneutikát és/vagy fenomenológiát is csak a német-francia kulturális orientáció miatt lehet a Lukács nyomán dominánssá lett szellemi tájékozódáshoz kötni, a nyelvfilozófia azonban már tényleg végképp valami egészen más, egészen új, tehát abban a belső szakmai átrendeződésben, ami megítélésem szerint zajlik éppen, a nyelvfilozófiai tájékozódásnak is szerepe lehet. Kiegészítve talán azt mondhatjuk: a magyar filozófiai élet, miközben elveszíti Lukácsot, mint egy tényleg világszintű és világszínvonalú gondolkodót, kicsit „meg is szabadul” Lukács árnyékától. Tehát van egy ilyen értelmű dialektikus folyamat – hogy azért Lukácsnak is a kedvére fogalmazzunk...*

Abszolút így van. Még valamit azonban el kell ehhez mondani. A nemzetközi jelenlét jellege is más volt: mert Lukács jelenléte, meg néhány más magyar gondolkodónak a jelenléte (azoké is, akik nem éltek vagy az ismert történelmi okokból nem élhettek Magyarországon) olyan volt, hogy nem valamilyen filozófia valamilyen ágához kapcsolódott, hanem mint filozófus vagy mint gondolkodó, mint értelmiségi volt jelen a világban. Az a professzionalizálódás, amely a magyar filozófiai életben is végbement, illeszkedve a filozófián belüli, világszerte megfigyelhető folyamatokhoz, már nem kedvez az ilyen szerepvállalásnak. Kisebb körök alakulnak ki, szűkebb határok között, tehát nagyon nehéz úgy jelen lenni, mint általában vett filozófus, gondolkodó. Mindez visszautal kicsit arra, amiről a magyar filozófiai szakma kapcsán beszéltünk: a jelenlét nemzetközi szinten is többnyire valamilyen iskolára korlátozódik. Ezért nem látjuk olyan egyértelműen, hogy sok kollégánk nagyon is jelen van a világban. A tudományfilozófusok a saját maguk területén rendkívül meghatározó szereplői a nemzetközi szakmai életnek, de ugyanez igaz a logikusokra is. Említhetnénk filozófiatörténészeink, fenomenológusaink sorát, akik vendégtanárként, folyóirat-szerkesztőként, rendszeresen publikáló szerzőként elismert résztvevői szakmájuk világának külföldön is.

■ *Végezetül engedj meg egy személyesebb kérdést! Erre az is bátorít, hogy úgy látom, azon túl, hogy mind a beszélgetésünk alkalmául szolgáló konferenciasorozat elindításában, mind a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport megalakításában meghatározó szereped volt, jelentős részt vállaltál az analitikus kultúra, a nyelvfilozófia helyének megtalálásában a magyar filozófiában. Mindez összefügg azzal, ahogy megélted ezt az időszakot, és nem is elsősorban a pozíciód miatt, bár valószínűleg az is lényeges volt, hogy Te vezetted már korábban is az akkor még tanszékcsoportot, most intézetet, hanem a saját szakmai tájékozódásod miatt. Ebben korábban döntő súlya volt a történelemfilozófiának, Hegelig, Kantig és még tovább visszamenve. Ezekhez kapcsolódott a nyelvi tematika felfejtése ezen a történelmi anyagon, valamint a nyelvfilozófia. Mindeközben pedig folyamatosan készültek, jelentek meg az olasz kultúrának, az olasz irodalomnak szentelt munkáid. Hogyan látod, a saját szakmai életedben mit jelentett a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport kialakítása, a konferencia szervezése, mennyire tette meghatározóvá a nyelvfilozófiának és különösen az analitikus megközelítésnek a súlyát?*

Visszatekintve, igen, valóban így alakult – sőt, az utóbbi időkben egy kissé problémává is vált mindaz, ami a kérdés mögött van. Ugye én nem vagyok egy *ab ovo* anali-

tikus filozófus. Viszont nyelvészettel, nyelvfilozófiával ifjúkoromtól fogva foglalkozom, tehát ez nem egy új fejlemény az életemben, az első publikációm is, még a hatvanas években, nyelvfilozófiáról, még inkább nyelvészetről szólt, a hetvenes–nyolcvanas években pedig könyveket írtam a nyelvfilozófiai témakörben. Tehát a nyelvfilozófia állandó elem az életemben, amelyet más elemek időnként kiegészítenek, bár azokról sem mondom le. Igen fontos nekem például a történelemfilozófiával töltött idő, és most is mondom, hogy nem fejeződött be az életemben ennek a területnek a kutatása sem. Az italianisztika, amit évtizedek óta kisebb-nagyobb intenzitással művelek, és amihez az utolsó mintegy tíz évben nagyon visszatértem, a közvetlen terveimben is jelentősebb hangsúllyal szerepel, mint bármi más. Éppen ez a probléma, mert ez azért két különböző dolog: a filozófiában inkább nyelvész, nyelvfilozófus volnék, míg az italianisztikában inkább irodalmár. Ráadásul a nyelvfilozófiában többnyire a modernebb dolgok foglalkoztatnak, hisz maga a nyelvfilozófia is egy modern irányzat, még akkor is, ha történetileg sok érdekes kutatnivaló van benne, amint arra utaltál is. Az italianisztikában viszont a középkor az, ami elsősorban izgat, például a Dante-kérdés. Ezeket nagyon nehéz együtt művelni. Ugyanakkor a Nyelvfilozófiai Kutatócsoport léte mintegy stabilizálta az ilyen irányú érdeklődésemet, intézményes háttérrel adott hozzá, ami sok mindenben segít és hát sok mindenben regulál is.

Még valamit el kell mondanom, ami nemcsak rám érvényes, hanem többünkre a nemzedékemből. Az előzőekben inkább a nagy változásokra tettük a hangsúlyt, ami jogos, hiszen valóban komolyan átalakultak a magyar filozófiai élet szakmai viszonyai. Arra azonban nem árt emlékeztetni, hogy Wittgensteint azért mindig tanítottuk. Azok munkájának tehát, akik közülünk tanárok voltak, akkor is része volt a klasszikus analitikus filozófusok feldolgozása, amikor még nem ilyen irányzatokban gondolkodtunk. Jómagam Frege-szöveget először az 1970-es évek legelején tanítottam, és azután is mindig szerepelt a hallgatóink irodalomjegyzékében ilyen jellegű munka. Ezért mondhatjuk, a nyelvfilozófiai, illetve az analitikus hagyomány mind a magam, mind a kollégáim működésében végig jelen volt. És persze eredeti nyelven olvastattuk mindezt, ami az emlegetett angolszász hatást lehetővé tette. Tehát mindannak, ami most intézményes a nyelvfilozófiában, azért az én nemzedékem életében történelmi gyökerei vannak.

Hogy mindez fontos a későbbi generációknak, az abban is megnyilvánul, hogy egy személyes alkalmat, a hatvanadik születésnapodat tanulmánykötettel köszöntik a tanítványok, kollégák. A Világosság a maga szerény módján ezzel a beszélgetéssel szeretne hozzájárulni régi szerzője, szerkesztőbizottsági prominense és támogatója üdvözléséhez. Köszönöm a beszélgetést!